

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ИНВЕСТИЦИЯЛАР ЖӘНЕ ДАМУ МИНИСТРЛІГІ
БАЙЛАНЫС, АҚПАРАТТАНДЫРУ ЖӘНЕ АҚПАРАТ КОМИТЕТІ
«БАС РЕДАКТОРЛАР КЛУБЫ» ҚОҒАМДЫҚ БІРЛЕСТІГІ
ӘЛ-ФАРАБИ АТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

КОМИТЕТ СВЯЗИ, ИНФОРМАТИЗАЦИИ И ИНФОРМАЦИИ
МИНИСТЕРСТВА ПО ИНВЕСТИЦИЯМ И РАЗВИТИЮ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
ОО «КЛУБ ГЛАВНЫХ РЕДАКТОРОВ»
КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ АЛЬ-ФАРАБИ

Қазақстандық БАҚ заманауи талаптарға сай дамуы мен
модернизациялау мәселелерін талқылауға арналған
«ҚАЗАҚСТАН ЖУРНАЛИСТИКАСЫНЫҢ
БҮГІНІ МЕН БОЛАШАҒЫ» атты
Республикалық ғылыми-практикалық конференция

МАТЕРИАЛДАРЫ

29 қазан, 2014 ж.

МАТЕРИАЛЫ

Республиканской научно-практической конференции
«НАСТОЯЩЕЕ И БУДУЩЕЕ КАЗАХСТАНСКОЙ
ЖУРНАЛИСТИКИ»,
посвященной вопросам модернизации и
дальнейшего развития отечественных СМИ

29 октября 2014 г.

Алматы 2014

Рушанова Н.
эл-Фараби атындағы ҚазҰУ
журналистика факультетінің аға оқытушысы

ДИКТОРЛАРДЫҢ СӨЙЛЕУ МӘДЕНИЕТИ

Жалпы адам баласы о баста жаратылғанда сана-сезім, ақыл-ой, есту, көру, сөйлеу сынды ұлы қасиеттерді бойына сіңіреді. Осылардың ішінде сөйлеу адам өмірінің құнды бөлшегі. Сөйлеу – ол дауыс арқылы жүзеге асады. Дауыстың да сан алуандылығы, бірін-бірі қайталамайтын ерекшеліктері өте көп. Сондай-ақ дауыстың ырғақпен әдемі естілуі адамның ішкі мәдениеті мен парасатына да байланысты екен. Мәселен, әуезді сөйлеу, дауыстың ырғағы мен интонациясын қолдана отырып, оны іс-қимыл арқылы жеткізу тыңдаушысын ешуақытта жалықтырмасы анық. Қазақ тілінде дауысты дыбыстар-дыбыстау мүшелерінің бірыңғай толық қатысуынан, фонациялық ауанын кедергісіз, еркін және баяу шығуынан жасалатын дыбыстарды айтамыз. Дауысты дыбыстар фонациялық ауаның кемеіде керіліп тұрған дауыс шымьлдығына соқтығуынан пайда болған дірілден жасалады. Дауысты дыбыстардың басты қасиеті сөз ішінде буын жасап, дауыссыз дыбыстармен тіркесе алатындығында. Қазіргі қазақ тілінің дауыстылар жүйесі 9 дыбыстан құралады: а, о, е, ы, і, о, ө, у, ұ. Дауысты дыбыстар айтылғанда жақтың, еріннің, тілдің қатысу дәрежесіне қарай: ашық – қысан, еріндік – езулік, жуан – жіңішке болып бөлінеді.

Қазақ радиосының корифейлері, қазақтың алтын дауысына айналған елімізге белгілі – Мина Сейітова, Әнуарбек Байжанбаев, Әмбет Сержанов, Қатира Әзімбаева Асыл Рахымжанова, Өмірбек Байділдаев, Жанель Асқарова, Сауық Жақанова сынды қара сөзден қаймақ қатқан дикторлар дауысы сол кездегі қазақ тыңдармандарының жадында мәңгі сақталды. Естіген құлаққа жағымдылығымен өзіне еріксіз баурап, көңілінді көтеріп, әсерге бөлейтін әуезді үн, ырғақты мәтін жүректерге жетіп жатты. Сауық Жақанова бір сұхбатында дауысқа қатысты былай дейді: «Біз тек қана жазып алған мәтінді оқитынбыз. Бірақ тыңдармандарға соның барлығы өз ойымыздан шығарып айтып отырғандай әсер беретін. Бұлақтай мөлдір, әуезді ашық дауыстар еріксіз баурап, ерекше сезімге бөлейтін.

Дикторларды сол себепті де тыңдарман қауым ерекше жандардың қатарына жатқызатын. Дайын мәтінді оқудың еш қиындығы жоқ сияқты көрінгенімен, оны оқи білу – үлкен өнер. Көп нәрсе адамның түйсігі мен сезімталдығына байланысты. «Айтатын ойды тез түсініп, нақты жеткізіп, дауыс құбылыстарын меңгере білу керек».

Диктор – микрофон алдында немесе экранда қоғамдық-саяси, әдеби-музыкалық, т.б. хабардарлық мәтіндерін нақышына келтіріп оқитын радио мен теледидар қызметкері. Студиядан тыс хабар тарату ісінде (кәсіпорындардан, оқиға өтіп жатқан жерлерден, т.б.) диктор әдетте хабар жүргізуші ретінде сөйлейді. Диктордың қызметі-микрофон алдында әртүрлі материалдарды оқу. Ал мәтінді оқу-диктордың бірінші және ең басты міндеті. Осыған орай, дикторға қойылатын талаптар төмендегідей:

- -мәтінді мәнерлеп оқудың қыр-сырын жетік білу және тәжірибе жүзінде қолдана білу;
- -оқып отырған мәтіннің мазмұнын толық ұғынып, ырғағын автордың ойымен сәйкес жеткізе алу;
- -мәтінді оқып қана қоймай, оқиганың өн бойына жан бітіру;
- - мәтінді ауызекі тілде оқу;
- -мәтінді оқығанда әңгімелеп, оқырманмен сырласу.

Әңгімелеп оқу дегеніміз не? Егер диктор әңгімені баяндаған кезде, екі адамның өзара сөйлескендей әдіс-тәсілдерін қолданса, онда материал әлдеқайда сенімді, нанымды болып көрінеді. Автордың ойын ешқандай боямсыз, тақырыпқа сәйкес берілгенін әңгімелеп оқу деп атаймыз. Демек, мұндай тәсілді пайдалану үшін диктор материалды алдында материалды оқыған кезде, ырғақ пен кідірістерге мән беруі тиіс. Алайда диктор материал оқып отырғанда, «әңгімелесу ойынына» көшіп кетпеуі керек. Себебі ол шектен тыс еркін сөйлеп кетсе, бұл оқылып жатқан материалдың берекесін қашырып, құлаққа түрпідей естілетін болады. Яғни шектен тыс еркіндік-материалдың жасанды оқылуын бірден аңғартады.

Кейбір дикторлардаустарының кемшіліктерін түзетуге бола ма деген сауал қойып жатады. Егер дауыс туа біткеннен «шәңкілдек» болса, оны өзгерту мүмкін емес. Ондай ақауларды сәл ғана өзгертуге, жұмсартуға болады. Алайда кемшілігі бар дауыс иесі диктор бола алмайды.

К.С. Станиславский Италияның атақты трагигі Т.Сальвиниден: «Трагедияны ойнау үшін не керек?» деп сұрағанда, Сальвини: «Дауыс, дауыс және дауыс» деп жауап қайтарған екен. Шынымен де, адамның дауысы жүректі қозғайтын ой айта білумен қатар, қайғы- қасірет, зар-мұң, ашу-ызаны сыртқа шығара алатын құрал сынды.

Аманжан Еңсебаев, диктор: «Мен радиоға 72-ші жылдардың бас кезінде келдім. 2006 жылы денсаулығыма байланысты біраз қол үзіп қалдым. Осы дикторлық тәжірибемдегі бір байқағаным, қазақ өзінің қоңыр дауысынан, байтақ далаға тән қазақи дауысынан айырылып қалды. Ондай дауыс сирек. Солардың соңғы тұяқтарының бірі де, бірегейі де Қазақстанның халық әртісі, қазақтың левитаны атанған, қазақтың ұлан-байтақ даласын көркем сөздің бесігінде әлдилеген Әнуарбек Байжанбаев еді. Ол кісінің мәдениеттің қай саласы болсын, көркем сөз, ақындар поэзиясын оқудағы асқан шеберлігіне қазақ тәнті болды. Ондай дауыс қазір жоқ. Ол кісі тебірене оқығанда бүкіл қазақ даласы күркіреп сөйлеп кеткендей әсерге бөлейтін, жаның рахаттанатын. Өйткені, жүрегімен оқып, өзімен бірге тыңдарманды әлдилеп отыратын. Бір сөзбен айтқанда, қазақтың дауысын жеткізе білетін. Қазір сөздің құдіретін дәл солай түсіну, сөздің өн бойына үңіліп, жанынан өткізе білетін, әр сөздің астарында не жатқанын жеткізе алатын диктор жоқтың қасы.

Мен Әнуарбек Байжанбаевпен 17 жылдай шәкірті ретінде бірге жүрдім, араластым. Тіпті, баласындай болдым десем, мақтанғаным емес. «Болмасаң да ұқсап бақ» деген сөз бар ғой. Ұстазымыздан үйренгеніміз көп, еліктегеніміз де рас. Дикторлық өнерімде (қазір алпыстан астым) осы уақытқа дейін қандай дүние оқысам да, көз алдымда Әнуарбек аға тұрады. Табынатыным – сол адамның дикторлық шеберлігі. Ал бүгінгі сөйлеу мәнерімізге, сөйлегендегі дауыс ырғағына көңілім толмайды. Сөздің өзін түсінбей тұрып, дауысымызға мән бермейміз. Өйткені, сөздің астарын, ауанын білмейміз. Айтайын деп тұрған ойды дұрыс жеткізе алмаймыз. Сөздің құдіретінен айырылып бара жатырмыз. Бізде өкініштісі, дикторларды оқытатын арнайы мектеп, дайындайтын жоғары оқу орындары жоқ. Дегенмен, Алла бойына дарытқан, табиғи тума таланттар болады. Солардың бірі – Әнуарбек Байжанбаев. Ол табиғаттың ерекше қасиеттерінің бірі. Алла-тағала егер адамның бойына дарытпаса, бермесе, оны мың жерден оқысаң да игере алмайсың. Ал сөздің мән-мағынасына бойлап, терең түсініп тұрмағаннан кейін, дауыстың ырғағы мән берілмей қалып жатады. Алдымен оқып алып, айтқалы отырған сөздің ауанын түсініп барып, дауысты соған байланысты игеріп отыру керек. Мәселен, жазушының шығармасын оқып отырғанда оның айтпақ ойын, суреттеп отырған табиғаттың сұлулығын сана-сезімнен өткізіп алып, дауысты соған байланысты қоя білу керек. Ол өз алдына,

дауыстың көңіл-күйге байланысты айтылатын тұстары да болады. Ол сезімге бөленіп отырып жеткізетін дауыстар. Жәй ғана әңгімелесіп, қарапайым тілде сөйлесіп отырып, әлдебір оқиғаны суреттеп жатады. Ал қайғылы жағдайда, біреудің басына қасірет түскен кездегі дауыс сол адамның жүрегін селт еткізетіндей, жанашыр, тілекші екенінді түсінетіндей, жұбататындай ырғақпен айтылуы керек. Дауыстың құдіреті деген сол. Мысалы, жуырда Шымкентте 27 адам қайтыс болды. Осыны теледидардан жаңалықтар ретінде эфирден беріп жатыр. Бір таңқаларлығы, жүргізушінің дауысынан, бет әлпетінен іштен шығып тұрған, қайғыға ортақ ештеңе байқалмайды. Мәселен, ол адамдардың бала-шағасы бар, миллиондаған халық көріп, тыңдап отыр. Қайғыға ортақ сөз айтылмаса да, жанарына жас үйіретіндей белгі болу керек қой. «Құрметті ағайын, бүгін біздің елдің басына қайғы орнады. Ойламаған жерден, кеше ғана ортамызда жүрген 27 боздағымыздан айырылды» міне, сөз бен дауыстың құдіретінің әсер етуінің бір көрінісі. Ал мұнда ондай ештеңе жоқ. «Кеше Шымкентте самолет құлап, 27 адам мерт болды. Ішінде анау бар, мынау бар» деп сүйінші сұрап отырғандай сайрап отыр. Түк эмоция жоқ. Бізде өкінішке орай, осындай немқұрайдылықпен айтылатын дауыстар бар. Дикторларды оқытатын арнайы оқу орындары болмаса да, өнер академиясы бар, Темірбек Жүргенов атындағы эстрада-цирк студиясында оқып жатқан жастар бар. Айналып келгенде қазақи қалпымыздан, қазақтың сөзге мән беретін қадір-қасиетінен айырылып, жұтанданып бара жатырмыз. Осының бәріне қынжыламын, осылар мені қинайды. Мөңке бидің «Адамның жақсысы кетіп, жаманы қалды, сөздің қадірі кетіп, самалы қалды» деген сөзі бар ғой, ендеше, сөздің қадірін білмегеннен кейін дауысты түсіну қиын. Әйтпесе біздің халық дауыстан кенде емес қой. Мысалы, қазақ өнерінің тума таланттары Әміре Қашаубаев, Иса Байзақов, Серке Қожамқұлов, Сәбира Майқановалар арнайы мектептен өткен жоқ қой. Олардың мектебі – ішкі жан әлемі мен сезімталдығында, сұлулыққа құмарлығында болса керек. Ешқайсысында диплом болған жоқ, жоғары оқу орнын бітірген жоқ. Олар халықтың ортасынан қайнап шыққан тума таланттар. Дауысқа байланысты айтатын нәрсе көп қой. Дауысты мың құбылтып беруге болады. Мәселен, бала туралы хабар оқып отырғанда, баланың дауысын салатын бізде актерлер болды. Солардың бірі – Балалар мен жасөспірімдер театрының актрисасы Аққағаз Мәмбетова. Оның баланың ролін сомдауы өте нанымды болатын. Жасы отыз бен қырықтың арасында болса да, баланың дауысын салып, сәби образына кіргенде, тура баладан айырмашылығы болмай қалатын. Баланың жылағанын да, күлгенін де айнытпай келтіреді. Тыңдап отырғанда ажырата алмайсыз. Міне, дауыстың құдіреті деген – осы. Бір ауыз сөзбен адамның жанын жаралауға, бір ауыз сөзбен күлдіріп, қуантуға да болады. «Айналайын» деген бір ауыз сөзді мың құбылтып жеткізуге де адамның қабілеті жетеді. Мысалы, қазіргі әншілерді естіп, көріп жүрміз. Өткен бір жолы теледидардан «Сағыныш» туралы ән ай-тылып жатыр. Селкілдеген әуен. Қыз балаға деген жігіттің сағыныш сезімі туралы ән. Ал әншінің жеткізуінде не сағыныш, не аңсау жоқ, не бір мұң жоқ, әйтеур бір даңғаз. Сағыныш жайлы айтылғаннан кейін әннің тұла бойы сағыныш болу керек қой. Әлгі әншіде оның біреуі де байқалмайды. Батыстың даңғаз әуенімен селкілдеп, екі иғын жұлып жеп тұр. Дауысында да ешқандай әсер жоқ. Бұрынғы әндердің өміршендігі неде? Айтушының дауысында ғана емес, сөзді жеткізе білуінде, сөз бен дауыс арқылы адамның жүрегін, жанын тебіренге білуінде. Әнді айтып тұрған әнші немесе оқып отырған диктор сөзді түсініп, тыңдарманға жеткізе білсе, дауыстың құдіреттілігі сол».

Сауық Жақанова, диктор:

«Қазір бәрі де заманына қарай ғой. Бірақ сөйлегенде қазақтың мақамын сақтап, ауызекі тілдік үндесуді, әріптердің дұрыс айтылуын білу керек. Кейде тілдік заңдылықтарды ұмытып кетеді. Радио-телевизия дегеніміз – ең алдымен, дұрыс сөйлеу, әңгімені құлаққа жеткізу. Тіпті тыныс белгілерінің телевизия дегеніміз – ең алдымен, дұрыс сөйлеу, әңгімені құлаққа жеткізу. Тіпті тыныс белгілерінің өз ырғағы бар. Қазақи ырғақты да сақтау керек. Мұны айтатын ешкім жоқ. «Заман өзгерді, тез айту керек» дейді. Ал сөз мәдениеті дегеніміз не? Бұл – сөзді түсініп айту. Сөйлем ішінде кідірістер де болады, созып не дауысты көтеріп айтатын жерлер тағы бар. Өкінішке қарай, мұның ешқайсысын білмейді, тіл заңдылықтары сақталмайды. «Тисе – терекке, тимесе – бұтаққа» дегендей, құр сөйлеп жатады. Сондықтан қазіргі жүргізушілерге ойланып, көркем сөйлеу жетіспейді».

Кезінде ТМД елдерінің оның ішінде Қазақстанның Кеңес Одағына қараған тұсында телевизия, радио дикторларын іріктеуге арнайы Мәскеуден мамандар келіп, дикторларды іріктеуден өткізеді екен. Сондай-ақ байқаудан өткен дикторларға қатаң талап қойылып, үнемі оларды жоғары жақтан бақылайтын болған. Бүгінде сол үрдіс өзгеріп, «диктор» деген құрметті атаққа лайықтылар саусақпен санарлық. Әрине, уақыт зымырап, заман өзгерді деген желеумен дикторларға деген талап төмендеп барады. Бармақ басты, көз қыстымен беті жылтырағандарды эфирге байлап қойғанды доғарып, жаны

«эфир» деп ауратын нағыз мамандарға қатаң талап, үлкен жауапкершілік жүктейтін кез келген сияқты.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Толстова Н.Беседы о дикторском мастерстве//Мәскеу, 1963
2. Сейілхан Р. Дауыстың көлі мен шөлі//Қазақ әдебиеті, 2013, 1-2 саны
3. Тасболат К. Қазіргі жүргізушілерге көркем сөйлеу жетіспейді//Айқын, 2013

МАЗМУНЫ

Сұлтанбаева Г. Медианарықтағы озық технологиялар: трендтер мен тәжірибелер	3
Шыңғысова Н. Өңірлік газеттердегі жарнама және рг-материалдардың ерекшеліктері	5
Бекболатұлы Ж. Еуропадағы журналистік білім беру: Польша тәжірибесі	8
Нургожина Ш. Деловая журналистика в информационном пространстве Казахстана: как стать партнером	11
Ахметова Л. Исследовательская журналистика: поиски неизвестных героев	14
Барлыбаева С. Тенденции современной журналистики	16
Мухамбедьярова А. Развитие информационного пространства в Республике Казахстан	19
Тұрсын К., Досжанова Қ. Тележурналистиканың негізгі бейнелеу элементтері	22
Тұрсын К. Отандық телепублицистикадағы дәстүр сабақтастығы	26
Альжанова А. Исследование казахской степи немецкими учеными XIX века	30
Қабылғазина К. Ақиқат пен жалғандық мәселелері және БАҚ	33
Әбдірайымқызы М. Қазақстанда журналистика кәсіп көзі бола алмайды!	36
Қабдолданова Б. Кәсіп түбі нәсіп	39
Ногайбаева Ж., Әлім А. Болашақтың журналистерін дайындау игілікті ісі – біздің қолымызда	41
Ложникова О. Студенческая радиопередача в контексте формирования интеллектуальной нации	44
Муканова Г. К методике преподавания будущим журналистам жанрового разнообразия медиатекстов	48
Жеделов Қ. Бейнелеу өнері түрлерімен дизайнды оқыту саласында тиінақты жүргізу мәселелерін ғылыми-тәжірибелік тұрғыдан қарастыру	50
Жанабекова М. Ethics in journalism	52
Велитченко С. К вопросу о языковой подготовке журналистов для новых медиа	53
Жұмабекұлы С. Құқықты журналистиканың қазақстандық және шетелдік үлгілері	57
Ағыбаев Қ. «Ұлттық қор», «ұлттық байлық» немесе «ұлттық арналар...»	61
Нуриден Р., Маманқұлова А. Жаңа технологиялар және радиожурналистика	63
Негизбаева М. Управленческие коммуникации в медиаиндустрии	67
Султаналиева А. Профессиональная подготовка журналистских кадров в вузах Кыргызстана	71
Саудабекова Э. Эволюция семиотических средств культуры	74
Нода Л. Интеллектуальный потенциал нации: современные аспекты развития и СМИ	76
Сұлтанбаева Э. Жаһандану үдерісіндегі медиамәдениеттің қоғаммен өзара әрекеттестігі	79
Есхуатова Н. Трансформация журналистики: от профессиональной деятельности к социальной ответственности	82
Байгожина Д. Қазақ баспасөзінің ұлттық-мәдени құндылықтарды қалыптастырудағы ролі	83
Әлімжанова А. Интернет журналистиканың даму кезеңдері	87
Рушанова Н. Дикторлардың сөйлеу мәдениеті	91
Тагвишвили Н., Мажитова А. Приемы создания заголовков в разрезе нейролингвистических аспектов восприятия речи	94
Башарова Г., Тойшыбекова Б. «Жас өркен» баспасөз орталығы – руханият ошағы	97
Джанабаев М. ETHical and legal issues in journalism of the USA	100
Жұмабекова Г. Әлемдік коммуникациядағы әлеуметтік желілердің ықпалы мен қызметі	102
Тасилова А. Ғаламтордағы коммуникация немесе «коммуникацияға» түсіндірме	105
Дарханбаева М. Нарық жағдайындағы спорттық индустрия	107
Күзербаева А. Әлеуметтік-коммуникациялық құралдар	111
Досжанова Қ. Қазақстан мұнай-газ компанияларының мысалында Рг-қызметтің тиімділігін бағалау	115
Мұхамеджанов Д. Өнер – біздің интеллектуалды асыл қазынамыз!	118
Тоқжанова Н. ВЕБ-шолу – жаңа жанр түрі	121
Закирьянова А. АДАМДЫҚ БОРЫШЫҢ...	122
Тоқшылықова А. Массмедиа және интеллектуалдық құндылықтар	123
Ахметов М. Қазақстан Республикасындағы сандық телевидениенің мүмкіндіктері мен келешектегі дамуы ..	128
Өмірбаев А. Журналистика – қоғамдық құнды мамандық	130
Ақынбекова А. ҚАЗАҚ радиосында - «корей редакциясы»	133